مهدی پارسایی

آستان مقدس شاه‌چراغ، کانون احیای هنرهای فارس

بقاع متبرک شیراز، به‌ویژه آستان مقدس احمدی (شاه‌چراغ)، در طی تاریخ جلوه‌گاه آثار هنرمندان فارس و محل تقویت و ظهور فنون بومی و هنرهای سنتی بوده است. طی سال‌های ۱۲۸۰–۱۳۵۰ش، که هنرهای وابسته به معماری ایرانی رونق گذشته را از دست می‌داد، آستان احمدی ملجأ و مرکز تجمع استادان این حرفه‌ها شد. در این دوره، آثاری قابل تأمل در این حرم مقدس پدید آمد و آستان احمدی منجی هنرهای سنتی و حامی استادکاران بومی فارس شد. طی ده سال اخیر، در پی سرعت گرفتن اجرای طرح توسعهٔ آستان، نگاه کمّی و اقتصادی به این مجموعه نفوذ کرده و موضع آستان در مواجهه با هنرهای سنتی و هنرمندان بومی تغییری چشم‌گیر کرده است. در این مقاله ساخت و تعمیرات آستان احمدی و جلوه‌گری فنون بومی در این مجموعه را بررسی و هنرمندان صاحب اثر در این مجموعه را معرفی می‌کنیم.

حضرت سیدامیراحمد (ع)، ملقب به شاه‌چراغ، فرزند بزرگوار امام موسی بن جعفر(ع) و برادر امام علی بن موسی الرضا (ع) است. آن حضرت بین سال‌های ۱۹۸ تا ۲۰۳ق به قصد دیدار حضرت امام رضا (ع) از مدینه به سمت طوس حرکت کرد. در شیراز با ممانعت سپاهیان قتلغ مواجه شد و پس از چند بار درگیری به شهادت رسید. دربارهٔ جزئیات شهادت و تدفین آن بزرگوار چیزی نمی‌دانیم و تا اواخر عهد دیلمیان نیز ذکری از مقبرهٔ این حضرت نشده است.[۱] در منابع تاریخی، دربارهٔ آرامگاه او روایات مختلفی آمده است. برخی آن را به زمان حکومت قتلغ[۲] و برخی به زمان حکومت عضدالدولهٔ دیلمی[۳] و برخی به زمان امیر مقرب‌الدین مسعود بن بدر نسبت می‌دهند.

۱. پیشینهٔ ساخت و تعمیر آستان مقدس احمدی

- احداث گنبد و بارگاه به فرمان اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی، اوایل قرن هفتم هجری (به روایتی)[۴]
- احداث بنا بر قبر به فرمان امیر مقرب‌الدین مسعود بن بدر، وزیر اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی، اوایل قرن هفتم هجری (به روایتی)[۵]
- احداث عمارتی رفیع به فرمان اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی، اواسط قرن هفتم هجری[۶]
- احداث گنبدی رفیع بر بنا و مدرسه‌ای در کنار آن به دستور تاشی‌خاتون، مادرشاه شیخ ابواسحاق اینجو، به سال ۷۷۴ق[۷]
- مرمت بنا به دست حبیب‌الله شریفی، متولی آستان، به سال ۹۱۲ق[۸]
- تعمیر مفصل به همت متولی و کمک خیرین پس از وقوع زلزله، به سال ۹۹۷ق[۹]
- تعمیر به دستور و هزینهٔ نادرشاه افشار، به سال ۱۱۴۳ق[۱۰]
- تعمیر به دستور و هزینهٔ نادرشاه افشار، به سال ۱۱۴۶ق[۱۱]
- تعمیر به همت حسین‌علی‌میرزا فرمان‌فرما و فروش قندیل اهدایی نادرشاه، به سال ۱۲۳۹ق[۱۲]
- ساخت ضریح به همت و هزینهٔ فتح‌علی‌شاه قاجار به سال ۱۲۴۳ق[۱۳]
- آیینه‌کاری درون حرم، به سال ۱۲۴۶ق[۱۴]
- مرمت گنبد به همت ناصرخان ظهیرالدوله، به سال ۱۲۶۹ق[۱۵]

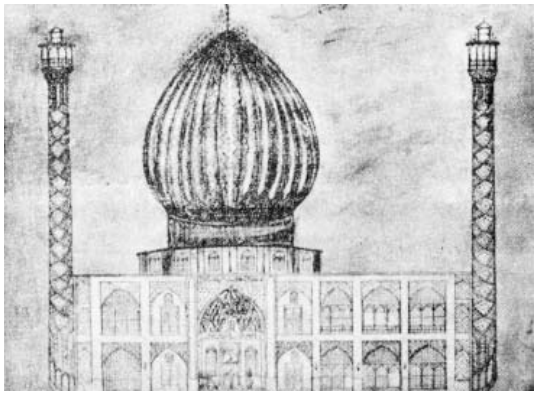

• تعمیر گنبد با نصب کلاف‌های آهنی به همت ادارهٔ اوقاف و محمدحسین شریفی، متولی وقت، به سال ۱۳۰۲ش[۱۶]

• ساخت گنبد و گسترش حرم با کمک‌های مردمی و معرق گنبد از محل عواید آستان قدس رضوی به دستور محمدرضاشاه پهلوی به سال ۱۳۳۶ش[۱۷]

در هیچ‌یک از منابعی که از مرمت بقعهٔ شاه‌چراغ خبر داده‌اند نامی از معماران و استادکاران نیامده است و مورخان به ذکر نام متولی مرمت بسنده کرده‌اند. تنها استاد فقید، علی سامی، در کتاب *شیراز* در فصل «شاه‌چراغ» در ذکر تعمیرات سال ۱۳۳۶ش، از حاج محمد فصحتی، معمار شیرازی عضو هیئت امنای آستان احمدی، یاد کرده و طرحی به قلم او از گنبد ۷۲تَرک شاه‌چراغ را در روزگار شیخ ابواسحاق انجو آورده است (ت۱).[۱۸]

می‌دانیم که شیراز خاستگاه تعدادی از بزرگ‌ترین ومشهورترین معماران تاریخ ایران بوده است؛ کسانی چون استاد عیسی‌خان و استاد قوام‌الدین و استاد حسن شمّاع شیرازی. می‌توان چنین احتمال داد که بسیاری از کسانی که در ساخت مجموعهٔ شاه‌چراغ دست داشته‌اند هم اهل شیراز و مناطق اطرافش بوده‌اند. از شواهد این امر حضور چشم‌گیر فنون معماری و هنر منطقهٔ فارس در این آستان مقدس است.

۲. فنون بومی در هنر و معماری فارس

فنون بومی فارس در آستان مقدس احمدی از آغاز تا کنون از این قرار است:

۲-۱. گنبد غنچه‌گلی

فنون بومی و یگانهٔ ساخت گنبد در شیراز موضوعی قابل تأمل است. خوش‌بختانه بسیاری از این نوع گنبد، که به مناسبت شکلش به غنچه‌گلی شهرت دارد، هنوز بر فراز بقاع متبرک فارس باقی است و گروهی از معماران شیرازی بر استفاده از این گونهٔ خاص بومی پافشاری می‌کنند. شکل این نوع گنبد با سایر گونه‌های موجود گنبد در ایران تفاوت دارد و تزییناتش کاشی‌کاری با طرح معقّلی و نقوش منظم هندسی است.[۱۹]

این نوع گنبد در فارس سابقه‌ای طولانی دارد. قدیمی‌ترین سند از چنین گنبدی تصویری از سفرنامهٔ بروکش[(۱)] است (۱۲۵۴ق).[۲۰] در این تصویر، گنبد غنچه‌ای شاه‌چراغ را در افق شیراز می‌بینیم (ت۲). در طرحی از فرصت‌الدوله (۱۲۷۱-۱۳۳۹ق) نیز گنبد غنچه‌ای دیده می‌شود (ت۳).[۲۱] در عکس سال ۱۳۴۲ش، گنبد پیشین این آستان و تزیینات معقّلی‌اش را می‌توان دید (ت۴).[۲۲]

۲-۲. گره‌چینی

از میان فنون متداول کاشی‌کاری (گره‌چینی، معرق، معقّلی، هفت‌رنگ)، شیرازیان استادکارانی برجسته و بی‌بدیل در گره‌چینی و هفت رنگ‌پزی‌اند. در پاره‌ای از منابع و اسناد تاریخی، پیشینهٔ این خبرگی و صاحب‌سبکی شیرازیان در طراحی تزیینات هندسی چون مقرنس و گره را قرون اولیهٔ اسلامی معرفی کرده‌اند.[۲۳] کاشی‌های هفت‌رنگ

ت۱. (راست) حاج محمد فصحتی، نمای گنبد ۷۲ترک شاه‌چراغ در روزگار شیخ ابواسحاق انجو. مأخذ: علی سامی، *شیراز*

ت۲. (چپ، بالا) منظرهٔ شیراز و گنبد شاه‌چراغ در *سفرنامهٔ بروکش*. مأخذ: جمشید صداقت‌کیش، *کهن‌ترین تصاویر فارس*

ت۳. (چپ، پایین) فرصت‌الدوله شیرازی. *حرم شاه‌چراغ*. مأخذ: *آثار عجم*

(1) Heinrich Karl Brugsch (Brugsch-Pasha) (1827–1894)

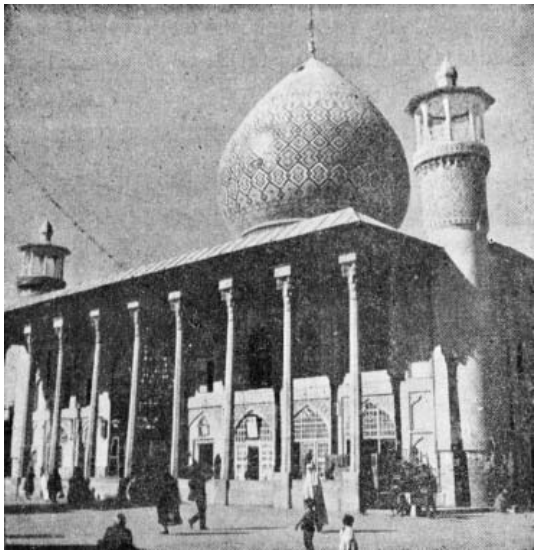

ت۴. شاه‌چراغ در ۱۳۴۲ش. مأخذ: *شیراز*

مسجد نصیرالملک و گره‌چینی فخری‌های هشتی ورودی شاه‌چراغ شواهدی است از استادی شیرازیان در این فنون؛ اما کمتر استادکار شیرازی به فن معرق آشنا و بر آن مسلط است و در معدودی از بناهای تاریخی شیراز، مانند مدرسهٔ خان و مسجد جامع عتیق، کاشی معرق هست.

۲-۳. مقرنس

«مقرنس شیرازی»، که برخی از استادکاران به آن «مقرنس خاک‌اندازی» می‌گویند، پیچیده‌ترین نوع مقرنس است.[۲۴] اجزای این نوع مقرنس بسیار خُرد است و از این رو، اجرای کاشی معرق روی آن بسیار دشوار است و معمولاً سطح آن را با قطعاتی سخت و یکدست می‌پوشانند. نمونه‌های بسیار زیبا و پرکار این مقرنس در مسجد نصیرالملک و جامع عتیق و مدرسهٔ خان با پوشش کاشی هفت‌رنگ و در حرمین مطهر احمدی و محمدی با پوشش آینه به کار رفته است.

البته هنرهای دیگری مانند آینه‌کاری و خاتم‌سازی و منبت‌کاری و قلم‌زنی و گچ‌بری هم در حرم مطهر شاه‌چراغ به کار رفته است که شیوه‌های بومی آنها قابل تأمل است؛ اما این مقاله مجال پرداختن به آنها نیست.

۳. آستان احمدی ملجأ هنرمندان بومی فارس

سال‌های ۱۲۹۰-۱۳۴۰ش دورهٔ رکود هنرهایی مانند گره‌چینی و معقّلی و آینه‌کاری و نقاشی بود و استادکاران این فنون ناگزیر از تغییر شغل و گاهی پرداختن به کارهای ساختمانی ساده شدند. در این اوضاع بود که طرح نوسازی و بهسازی حرمین احمدی و محمدی آغاز شد و این آستان مقدس ملجأ و محل تجمع استادکاران هنرهای وابسته به معماری شد. این رخداد باعث شد اصیل‌ترین و غنی‌ترین شیوه‌های هنر و معماری فارس در آستان احمدی گرد هم آیند و فنون بومی فارس دوباره رونق گیرد. در این دوره، هنرمندان شیرازی فنون بومی فارس را در این آستان به ظهور رساندند و حال‌وهوایی به آن بخشیدند که خاص منطقهٔ فارس است. در ادامه، استادکاران و آثار آنان را در آستان مقدس شاه‌چراغ معرفی می‌کنیم.

۳-۱. معماری

طرح توسعهٔ آستان احمدی در دورهٔ پهلوی تحت نظارت مهندسان مشاور امکو آغاز شد. مدیر کارگاهْ معمار ناماور شیرازی، استاد علی‌محمد فصحتی، بود. در آن زمان، خانه‌ها و مغازه‌های اطراف حرمین احمدی و محمدی را خریدند و خراب کردند و صحن فعلی را ساختند. همچنین گنبد شاه‌چراغ و ایوان کوچکی را که استاد فقید علی‌محمد فصحتی ساخته بود ویران کردند و ایوانی جدید ساختند.

پس از مرحوم حاج علی‌محمد فصحتی، فرزند هنرمندش، استاد عبدالعلی فصحتی (ت۵)، به عنوان معمار طراز اول آستان تا حدود سال ۱۳۷۸ش مشغول بود و پس از آن سرپرستی تعمیرات آستان به دست مهندس فتحی، کارشناس عمران، افتاد و هم‌اکنون بیش از یک سال است که مدیر امور عمرانی آستان مهندس اسماعیل‌نژاد شیرازی، کارشناس برق، است. همچنین دفتر دکتر محمد علی‌آبادی و همکاران از سال ۱۳۷۹ش تا کنون، به عنوان مشاور، بر طرح توسعهٔ حرم نظارت می‌کند.

۳-۲. آینه‌کاری

آینه‌کاری رواق ورودی از درِ طلا و سقف و دیوارهای دور قبر در سال ۱۳۰۵ق به دست استاد زین‌العابدین پایان یافت.[۲۵] در بیتی از اشعار کتیبهٔ بالای دیوارهای ورودی، سرودهٔ خادم، چنین آمده است: صانع آئینه الحق مانی ثانی بوَد/ نام نیکویش بوَد استاد زین‌العابدین (ت۶).

کتیبهٔ دیگر، در قسمت قدیمی حرم، حاوی بخشی از

قصیدهٔ ۲۸بیتی فصیح‌الملک شوریدهٔ شیرازی به مناسبت اتمام آینه‌کاری ــ به خط نستعلیق میرزا علی‌رضا حسینی و مورخ ۱۳۲۲ق ــ است.[۲۶]

در زمان تولیت آقای شریفی، ۱۳۳۸ش، استاد حسن ظریف‌صنایع برای آینه‌کاری حرم مطهر به کارگاه شاه‌چراغ پیوست و شاگردانی تربیت کرد که هنوز هم آینه‌کاری بخش‌های جدید مجموعه را انجام می‌دهند. یکی از شاگردان ایشان استاد بهرام بهرامیان[۲۷] بود. اینها تعدادی از کارهای شاخص استاد بهرامیان است:

- آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم شاه‌چراغ (ع)
- آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم مطهر امام حسین (ع)
- آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم مطهر حضرت ابوالفضل (ع)
- آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم مطهر حضرت زینب (ع)

بسیاری از آینه‌کاران شاه‌چراغ ــ چون استادان بهرام بهرامیان، اکبر رونقی، احمد ظریف‌صنایع، محمد ظریف‌صنایع، رسول حسین‌زاده، حسین سرائیان، حمید سرائیان، رضا شمس، و محمدعلی میرزاده ــ مستقیم یا با واسطه از شاگردان استاد حسن ظریف‌صنایع‌اند.

۳-۳. مقرنس‌بندی

در مجموعهٔ آستان احمدی و محمدی سه نوع مقرنس هست که نام هر نوع معرف خاستگاه استادان آن است.

- استادکاران اصفهانی کارگاه موسوی‌زاده (که بر ما ناشناخته‌اند): مقرنس سردرها و ایوان‌های شمالی و جنوبی آستان احمدی؛
- استادکاران قمی: مقرنس ایوان رو به آستان (غربی) و ایوان جنوبی؛
- استادکاران شیرازی: کلیهٔ مقرنس‌های درون دو حرم که آینه‌کاری شده است؛
- استاد حاج عوض مقرنس‌بند (از آغاز طرح توسعه در ۱۳۳۶ش) (ت۷): مقرنس‌های حرمین؛ از جمله:
  - همهٔ مقرنس‌های بخش شمالی مقبره (قسمت زنانه)؛
  - نیمی از مقرنس‌های بخش جنوبی مقبره (قسمت مردانه)؛
  - مقرنس سقف ایوان ورودی آستانهٔ سید علاءالدین حسین؛
  - مقرنس بخش‌هایی از حرم مطهر امام حسین (ع)
  - مقرنس بخش‌هایی از حرم مطهر حضرت ابوالفضل (ع)
  - مقرنس ایوان ورودی مسجد جامع عتیق (درِ شمالی)

حاج عوض سه فرزند داشت، که هیچ‌یک حرفهٔ مقرنس‌بندی نیاموختند و به گره‌چینی روی آوردند. او دو شاگرد به نام استاد رحیم نوحه‌خوان و استاد رضا جانعلی‌پور داشت که کارش ادامه دادند. استاد رحیم در میان‌سالی وفات کرد. مقرنس مسجد شهید دستغیب در معالی‌آباد و مقرنس سردر حسینه‌ای در چهارراه دروازهٔ سعدی شیراز از آثار اوست. استاد رضا جانعلی‌پور (۱۳۱۹ش-) (ت۸) آثار بسیاری پدید آورده است. او از کودکی شاگرد استاد گچ‌بر حاج حسین سبحان‌منش، معروف به حسین تکیه، بود و تا سال ۱۳۳۸ش در کنار او کار می‌کرد. در سال ۱۳۴۵ش، پس از آشنایی با حاج عبدالعلی فصحتی، به دعوت او به آستان آمد و نزد حاج عوض مقرنس‌بند مقرنس‌بندی آموخت. او همچنین مدتی از حضور استاد محمد مقرنس‌کار بهره‌مند شد. پس از فوت حاج عوض کارهای او در آستان را ادامه داده است. از آثار اوست:

- مقرنس طلایی بالاسر حضرت در شاه‌چراغ
- کلیهٔ مقرنس‌های بقعهٔ سید تاج‌الدین غریب (دروازهٔ کازرون)
- مقرنس کتیبهٔ بقعهٔ سیدحسین در نزدیکی کازرون
- مقرنس زیر گنبد امامزاده سیدمحمد بین‌التلین کازرون
- سردر مسجد رضویه در شریف‌آباد
- مقرنس‌های حسینیه اباالفضل در گراش
- همهٔ مقرنس‌های امامزاده گنبد سبز لار
- همهٔ مقرنس‌های امامزاده پیرمراد استهبان

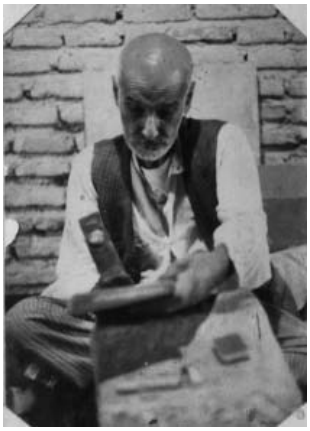

ت۵. (چپ، بالا) استاد عبدالعلی فصحتی

ت۶. (راست) کتیبهٔ حاوی نام استاد زین‌العابدین آیینه‌کار

ت۷. (چپ، پایین) استاد حاج عوض مقرنس‌بند. مأخذ: مجموعهٔ عکس شخصی استاد

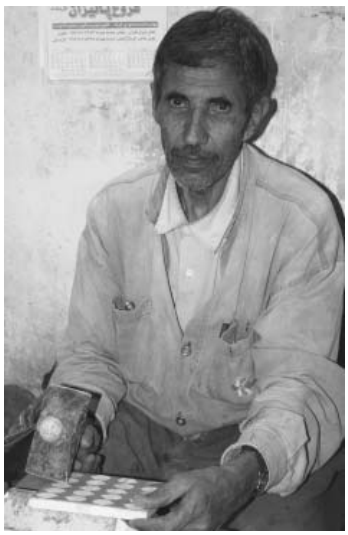

ت۸. (راست، بالا) استاد رضا جانعلی‌پور

ت۹. (راست، پایین) استاد کرامت مقرنس‌بند

ت۱۰. (چپ، پایین) استاد غضنفر رستمی

ت۱۱. (چپ، بالا) استاد احمد زجاجی

• بخشی از رسمی‌بندی‌های حرم سیدعلاءالدین حسین
• مقرنس‌های صحن جدید حرم سید علاءالدین حسین
• مرمت مقرنس زیر گنبد شاه‌چراغ
• همهٔ مقرنس‌های طرح توسعهٔ سوم شاه‌چراغ
• همهٔ مقرنس‌های طرح توسعهٔ سوم حرم سیدمیرمحمد
• گچ‌بری و مقرنس‌های سقف وضوخانهٔ مردانهٔ شاه‌چراغ
• تزیینات تعدادی خانهٔ شخصی که ذکر آنها و فهرست همهٔ کارهای او نیازمند مقاله‌ای مستقل است.

۳-۴. کاشی‌کاری

بیشتر کاشی‌کاری‌های آستان احمدی معرق و گره و معقّلی است و تنها یک نمونه کاشی هفت‌رنگ در سقف دالان‌های ایوان شرقی اجرا شده است (در سال ۱۳۸۷ش)، که طرح آن از آقای مهندس فتحی و اجرای آن از استاد علی مقرنس‌بند و استاد عبدالکریم طراوت‌روی است. اگرچه زمینهٔ آن طرح گره با جوک برجسته دارد؛ شایسته بود این قطعه نیز به شیوه‌ای غیر از هفت‌رنگ اجرا می‌شد.

۳-۵. گره‌چینی

همهٔ کارهای گره‌چینی حرمین احمدی و محمدی از آثار استادکاران شیرازی است ــ طی مرمت‌های ۱۳۳۸ش به بعد. گره‌چینی فخری‌های درون هشتی، که از شاهکارهای این فن است، عمل استاد فتح‌الله عدل‌آسا و استاد اکبر کاراندیش است. گره‌چینی جرزها و پشت‌بغل‌های نمای ایوان ورودی شاه‌چراغ عمل استادان فتح‌الله عدل‌آسا و اکبر کاراندیش و محمد مقرنس‌بند و کرامت مقرنس‌بند (ت۹) (فرزندان حاج عوض) است. گره‌چینی ایوان ورودی مقبرهٔ سید میرمحمد اثر استاد محمد مقرنس‌بند و استاد غضنفر رستمی (ت۱۰) و استاد قاسم رضایی‌نژاد و گره‌چینی نفیس کاسه‌بندی‌های دو طرف ایوان اثر استاد فرج روزی‌طلب است.

گره‌چینی سقاخانه وسط صحن را، که طرحش از مهندس فتحی است، استادانی چون محمد و کرامت و علی مقرنس‌بند، غضنفر رستمی، جعفر ابوذرجمهری، و قاسم رضایی‌نژاد کار کرده‌اند.

۳-۶. کاشی معرّق

کاشی معرّق در سال ۱۳۳۷، پس از آغاز طرح توسعه، به آستان راه یافت. از آنجا که هزینهٔ عملیات سفت‌کاری و کاشی‌کاری گنبد از محل عواید آستان قدس رضوی پرداخت می‌شد،[۲۸] تعدادی از استادکاران مشهدی و اصفهانی برای سرعت بخشیدن به اجرای طرح وارد مجموعه شدند. از میان این استادان، استاد احمد زجاجی (ت۱۱) در شیراز ماندگار شد. او کارگاهی در آستان تأسیس کرده است و بخش هایی از کارهای معرق مجموعه کار اوست:

• کاشی‌کاری ساقهٔ گنبد شاه‌چراغ؛
• کاشی‌کاری ستون‌ها و لچکی‌های صحن شاه‌چراغ؛
• کاشی‌کاری مقرنس سردر ورودی(شمالی) شاه‌چراغ.

او در این سال‌ها شاگردانی چون علی تقوی و عباس و جعفر گلرخ و جواد زجاجی را پرورده است که همکارش شده‌اند.

معرق‌کاری و مقرنس‌بندی ایوان‌های شرقی و جنوبی آستان کار استادکارانی از قم و معرق گنبد سردر جدید (جنوبی) و طبقهٔ دوم رواق‌های اطراف صحن اثر استادکاران اصفهانی کارگاه موسوی‌زاده است.

۳-۷. نجاری

ترکیبات متنوعی از کارهای چوبی، مانند منبت، گره، معرق مسطح و ترکیبی، در حرم شاه‌چراغ اجرا شده است. پیش‌کسوت این میدان استاد حسین ظفری‌زاده است که سال‌ها در آستان کار کرده است. پاره‌ای از آثار او اینهاست:

- در ورودی سردر جدید حرم (جنوبی)؛
- نجاری و منبت‌کاری سقف ایوان چوبی شاه‌چراغ؛
- نجاری و منبت‌کاری سقف ایوان چوبی سیدمیرمحمد؛
- در چهارلنگهٔ نمازخانهٔ جنوبی شاه‌چراغ؛
- پنجرهٔ مشبک چوبی فاخر بالاسر حضرت؛
- ستون‌های داخلی و سقف ضریح مطهر شاه‌چراغ.[۲۹]

در کنار او، هنرمندان دیگری پاره‌ای آثار را به صورت پیمانکاری جزء اجرا کرده‌اند: کارگاه ناصر لنکرانی درهای حجره‌های بازار شاه‌چراغ و نرده‌های مشبک چوبی طبقهٔ دوم رواق اطراف صحن را ساخته است و استاد جوان، شاپور شایان، منبر چوبی و پیشخان کفش‌داری زنانه و مردانه و دو پنجرهٔ چوبی دو طرف ایوان ورودی سیدمیرمحمد و درهای صحن جدید میرمحمد را.

۳-۸. حجاری

کهن‌سال‌ترین هنرمند آستان احمدی استاد عبدالعلی پرنا است (ت۱۲). حرفهٔ حجاری و کوه‌بری در خانوادهٔ او موروثی است. او کوه‌بری را نزد پدر آموخت و شانزده سال نزد استاد حجار، سیدمیرزا عدلو، تجربه اندوخت. در زمان تولیت حاج میرزا آقا شاه‌چراغی به آستان آمد و ماندگار شد. هم‌اکنون شصت سال است که در آستان اشتغال دارد و بیش از سه‌چهارم سنگ‌های آستان را طراحی کرده، تراشیده، یا نصب کرده است.

در گذر زمان، استادان حجاری چون استاد خلیل روان‌رو، استاد شاپور حجار حقیقی، استاد عبدالحسین اطعمه، و استاد رزاق صلح‌پور او را در حجاری‌های آستان همراهی کرده‌اند و هم اکنون به سبب کهولت سن و بیماری، فرزندش استاد محمود پرنا (ت۱۳) به او کمک می‌کند. از آثار اوست:

- حجاری و نصب سنگ‌های سیاه رنگ ازارهٔ ایوان آستانهٔ سید علاءالدین حسین؛
- حجاری سردر مرمر ورودی سیدعلاءالدین حسین با همکاری استاد سیدمیرزا عدلو؛
- اجرای کلیهٔ سنگ مرمرهای کف و بدنهٔ صحن مطهر شاه‌چراغ؛
- طراحی و اجرای دو تنگ سنگی ایوان شمالی شاه‌چراغ (سردر رو به خیابان)؛
- طراحی و اجرای سردر حرم سیدمیرمحمد با همکاری فرزندش؛
- اجرای منبر چهارده‌پلهٔ مرمرین شاه‌چراغ با همکاری حاج خلیل روان‌رو؛
- اجرای تاج مرمرین منبر، که اثری چشم‌گیر است و ساخت آن ۳ سال زمان برده است؛
- اجرای همهٔ حجاری‌های سقاخانهٔ وسط صحن شاه‌چراغ؛
- حجاری‌های طرح توسعهٔ حرم و کفش‌داری زنانهٔ حرم سیدمیرمحمد؛
- طراحی و اجرای حجاری‌های سردر جنوبی (نوساز) آستان با همکاری استاد شاپور حجار حقیقی و استاد عبدالحسین اطعمه و استاد رزاق صلح‌پور.

محراب زیبای مرمرین نمازخانهٔ شاه‌چراغ از آثار استاد خلیل روان‌رو است.

ت۱۲. (بالا) استاد عبدالعلی پرنا

ت۱۳. (پایین) استاد محمود پرنا

۳-۹. خاتم‌سازی

فقط ضریح مطهر شاه‌چراغ خاتم‌سازی دارد. صندوق خاتم درون ضریح را، به استناد کتیبه‌اش، استادکاران شیرازی، علی اصغر ستایش و عبدالعلی سالک‌نژاد، در سال ۱۳۴۹ش ساخته‌اند. همین استادان محفظه‌ای از جنس خاتم نیز در شمال تالار جدید ساخته‌اند.[۳۰] خاتم‌سازی ستون‌ها و سقف ضریح مطهر کار استاد حسین ظفری‌زاده است.

۳-۱۰. نقره‌کاری

در قدیمی حرم مطهر، مشهور به در ظل‌السلطان

این در را یمین‌الدوله مسعودمیرزا، ملقب به ظل‌السلطان، فرزند ناصرالدین شاه، در سال ۱۲۸۹ق به آستان احمدی هدیه کرد، که امروز در موزهٔ شاه‌چراغ نگهداری می‌شود. ارتفاع در ۳ و عرض آن ۲ متر است. از چوب گردوست و روکش نقره دارد. در حاشیهٔ این در اشعاری از مرحوم

احمد وصال، متخلص به وقار، به خط نستعلیق به رنگ لاجوردی میناکاری شده است. شناسنامهٔ این اثر هنری در حاشیهٔ آن آمده است: بالا عکس ظل السلطان؛ پایین در، کتیبهٔ چاکر درگاه محمد حسین للـه زند، سیدجعفر زرگرباشی، میناکاری محمد شفیع.[۳۱]

در نقرهٔ رواق جنوبی

این در را عسکرخان، کلانتر ایل باصری، ساخته و به آستان مبارک تقدیم کرده است. اشعار در را میرزا محمد، فرزند میرزا سلطان‌علی، متخلص به قدسی، سروده است و سازندگان آن آقا میرزا بزرگ برزگر و استاد علی اصغر زرگر و میرزا علی آقا قلم‌زن و میرزا محمود قلم‌زن بوده‌اند.[۳۲]

در نقرهٔ رواق شمالی

این در به در حاج نصیرالملک مشهور است. به استناد اشعار روی در، میرزا حسن‌علی‌خان نصیرالملک، وزیر فارس و فرزند قوام‌الملک اول، در مهرماه سال ۱۳۰۹ق آن را به آستان هدیه کرده است. در شعری از فرصت‌الدوله که بر در نوشته‌اند آمده است که سازنده‌اش حاجی آقاجان زرگر بوده است. بخش دیگری از اشعار روی این در از فصیح‌الملک شوریده شیرازی و به خط علی‌رضا حسینی است.[۳۳]

ضریح سابق را در سال ۱۲۴۳ق، در زمان فتح‌علی‌شاه و حکومت حسین‌علی‌میرزا فرمان‌فرما بر فارس ساختند. اشعار روی ضریح از شاعری به نام میرزا حسین‌علی، متخلص به عالی، و به خط خطاطی به نام محمدعلی است.[۳۴]

طبق کتیبه‌ای نستعلیق در پایین درِ ورودی حرم در ایوان ستون‌دار شاه‌چراغ، این در نقره را هنرمندان اصفهانی به سال ۱۳۸۶ق، در زمان تولیت آقای شریفی، ساخته‌اند.

خاتمه

در دورهٔ پهلوی که بازار کار هنرمندان سنتی از رونق افتاده بود، آستان احمدی موجب تجمع هنرمندان و احیای شیوه‌های بومی فارس در هنرهای سنتی شد. اگرچه مؤسسهٔ ایتالیایی ایزمئو[۲]، به سرپرستی ائوجنیو گالدیری[۳]، تعدادی استادکار تزیینات وابسته به معماری سنتی در فارس تربیت کرد؛ آستان احمدی بود که از هنرمندان بومی پشتیبانی کرد، میدان کار در اختیار آنان گذاشت، آنان را گرد هم آورد، و موجب حفظ و انتقال سینه‌به‌سینهٔ هنرهای سنتی و فنون بومی شد، و دستگاهی معنوی ساخت که هنرمندان خطهٔ فارس در آن آموزش ببینند و کار کنند.

متأسفانه در سال‌های اخیر، با سرعت گرفتن کارهای ساختمانی آستان، این روش تغییر کرده است. کارشناسان هنرهای سنتی در دفتر فنی آستان کم‌اند و کارها به دست پیمانکاران جزء افتاده است. بیش از حد در هزینه‌ها امساک می‌کنند و در برابر کارگران و استادکاران تعهدی ندارند. همهٔ اینها موجب افت کیفیت آثار و به‌هم‌ریختگی اجزای مجموعه، و در کل، آسیب دیدن پیکرهٔ هنرهای سنتی شده است. نمونه‌های بسیاری از این دست را می‌توان در آینه‌کاری حرمین احمدی و محمدی و کاشی‌کاری بخش‌هایی از سقاخانه و کتابخانهٔ آستان دید. اگرچه آستان احمدی در روزگاری نه چندان دور منجی هنرهای سنتی و حامی هنرمندان بومی بوده است، اما چند سالی است، با اولویت یافتن سود و زیان مادی در این مجموعه، در حق هنرهای سنتی و بومی و اهل این هنرها جفا می‌شود.□

کتاب‌نامه

افسر، کرامت الله. *تاریخ بافت قدیمی شیراز*. تهران: قطره، ۱۳۷۴.

عمرانی‌پور، علی. *هنر و معماری اسلامی ایران: یادوارهٔ استاد دکتر لطیف ابوالقاسمی*. تهران: سازمان عمران و بهسازی شهری، ۱۳۸۴.

رستگار ، محمدحسین. *حکایت مهر*. شیراز: ادیب مصطفوی، ۱۳۸۴.

سامی، علی. *شیراز*. بی‌جا: موسوی، ۱۳۴۷.

استرآبادی، مهدی‌خان. *جهانگشای نادری*. به اهتمام سیدعبدالله انوار. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۷.

صداقت‌کیش، جمشید. *کهن‌ترین تصاویر فارس*. شیراز: تخت جمشید، ۱۳۸۳.

(2) IsMEO (Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente)

(3) Eugenio Galdieri (1925-)

نجیب‌اوغلو، گل‌رو. *هندسه و تزیین در معماری اسلامی*. ترجمهٔ مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: روزنه، ۱۳۷۹.

فرصت شیرازی، محمدنصیر. *آثار عجم*. تصحیح منصور رستگار فسایی. تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۷.

خوب‌نظر، حسن. *تاریخ شیراز*. به کوشش جعفر مؤید شیرازی. تهران: سخن، ۱۳۸۰.

پی‌نوشت‌ها:

۱. کرامت‌الله افسر، *تاریخ بافت قدیمی شیراز*، ۵۶ .

۲. علی سامی، *شیراز*، ۳۳۲.

۳. محمدحسین رستگار، *حکایت مهر*، ۴۴.

۴. همان، ۳۳۳.

۵. همان، ۳۳۴.

۶. کرامت‌الله افسر، *تاریخ بافت قدیمی شیراز*، ۷۲.

۷. همان، ۹۹.

۸. علی سامی، *شیراز*، ۳۳۶.

۹. همان، ۳۳۶.

۱۰. مهدی‌خان استرآبادی، *جهانگشای نادری*، ۱۱۳.

۱۱. همان، ۱۱۳.

۱۲. علی سامی، *شیراز*، ۳۳۸.

۱۳. همان، ۳۳۸.

۱۴. همان، ۳۳۸.

۱۵. همان، ۳۴۰.

۱۶. همان، ۳۴۰.

۱۷. همان، ۳۴۰.

۱۸. همان، ۳۳۹.

۱۹. لطیف ابوالقاسمی، *هنر و معماری اسلامی ایران*، ۹۷ .

۲۰. جمشید صداقت‌کیش، *کهن‌ترین تصاویر فارس*، ۱۴۱.

(هاینریش بروکش در ۱۸۶۰ به ایران آمد، که برابر است با ۱۲۷۶–۱۲۷۷ق. بنا بر این، تاریخ ۱۲۵۴ق یادشده در متن نادرست است.ـــ و.)

۲۱. فرصت شیرازی، *آثار عجم*، ۷۶۱.

۲۲. علی سامی، شیراز، ۳۴۷.

۲۳. گل‌رو نجیب‌اوغلو، *هندسه و تزیین در معماری اسلامی*، ۱۶۷ و ۳۱.

۲۴. همان، ۲۲۰.

۲۵. محمد حسین رستگار، *حکایت مهر*، ۶۸.

۲۶. همان، ۷۷.

۲۷. استاد بهرام بهرامیان خواهرزادهٔ استاد حسن ظریف‌صنایع بود. او به پاس تلاش‌هایش مدال‌هایی از دولت‌های ایران و عراق و سوریه گرفته بود.

۲۸. «در سال ۱۳۳۶ شمسی که این بنده سرپرستی ادارهٔ کل باستان‌شناسی فارس را به عهده داشتم [...]، نگهداری گنبد به همان حال و شکاف‌ها خطرناک تشخیص داده شد [...]. گنبد برچیده شد و با وجوه اهدایی مردم، استخوان‌بندی آهنی تهیه و نصب گردید. سیمان‌کاری و کاشی‌کاری و معرق عالی آن نیز حسب‌الامر [...] از عمل عوائد آستان قدس رضوی تأمین و پرداخت گردید.» علی سامی، *شیراز*، ۳۴۰.

۲۹. محمدحسین رستگار، *حکایت مهر*، ۶۲.

۳۰. همان، ۷۱.

۳۱. همان، ۵۳.

۳۲. همان، ۵۵.

۳۳. همان، ۵۸.

۳۴. همان، ۵۸.